

דינו של רבה: מפני מה אמרה תורה

איתי שולדנפריי ויעקב נרי פריאל

ראשי פרקים:

א. מבוא

ב. דין מודה במקצת

ג. המימרא של רבה

ד. שאלת רבה

שיטת רש"י

שיטת תוספות

ה. תשובת רבה

על פי השיטות רש"י

שיטת תוספות

א. מבוא

בדיני תורה, כמו בכל מערכת אחרת של דינים מתעוררים ספיקות. לבית הדין מצויים כלים מכלים שונים על מנת להתגבר על ספיקות אלה ולהגיע לידי הכרעה. אחד הכלים לברור בספיקות הוא השבועה. את השבועות ניתן לחלק לשתי קבוצות: שבועות דאורייתא - שמקורם מן התורה, ושבועות דרבנן - שתיקנו חכמי ישראל במהלך הדורות. שלוש שבועות הן מדאורייתא - שבועת השומרים, שבועת עד אחד, ושבועת מודה במקצת.

במאמר זה נעסוק בשבועת מודה מקצת. וביתר פירוט נסביר את מאמרו של רבה בנוגע לשבועה זו. ראשית, עלינו להבין מהי שבועה זו ומהיכן היא נלמדת.

ב. שבועת מודה במקצת

המשנה במסכת שבועות (לח, ב) מביאה את פרטי הדינים של שבועת מודה במקצת. כותבת המשנה: "מנה לי בידך (והלה אומר) אין לך בידי אלא חמשים דינר - חייב". אדם התובע את חבירו וטוען שחייב לו מנה, כלומר מאה דינרים, והודה חבירו

שאכן חייב לו, אך רק חמישים דינר, שזה "מקצת" ממה שטען התובע, הדין הוא שהנתבע משלם את חמישים הדינר שהודה לו עליהם ועל השאר נשבע שאינו חייב לו ויפטר.

כפי שהקדמנו מקורה של שבועה זו הוא מדאורייתא. המקור המדויק לכך מופיע בפרשת משפטים, בפרשיית השומרים (שמות כב, ח): "אֲשֶׁר יֹאמַר כִּי הוּא זֶה עַד הָאֱלֹהִים יָבֵא דְבַר שְׁנֵיהֶם", מביא רש"י שם בשם "רבתינו" שהפסוק בא ללמד על מקרה של נתבע שמודה רק בחלק מהתביעה ואומר "כי הוא זה", ועל כך אומרת התורה שעליו לשלם רק את הסכום שבו הודה, ואילו על החלק שבו כפר ישבע ויפטר מלשלמו. לאחר שהבנו מהי שבועת מודה במקצת ומניין היא נלמדת אפשר לדון באמירתו של רבה בנושא.

ג. המימרא של רבה

בגמרא (בבא מציעא ג, א), במהלך סוגיית "ר' חייא קמייתא", דנה הגמרא בדין דומה לדין מודה בקצת. על עניין זה מביאה הגמרא מימרא של רבה העוסקת בהיגיון שמאחורי דין מודה במקצת:

דאמר רבה: מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע? חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בע"ח. והאי בכוליה בעי דנכפריה, והא דלא כפריה משום דאין אדם מעיז פניו. והאי בכוליה בעי דלודי ליה, והאי דלא אודי אשתמוטי הוא דקא מישתמט מיניה, סבר עד דהווי לי זווי ופרענא ליה. ואמר רחמנא רמי שבועה עליה כי היכי דלודי ליה בכוליה.

ניתן לחלק אמירה זו לשני חלקים:

א. שאלה - "מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע?"

ב. תשובה - "חזקה אין אדם מעיז פניו... כי היכי דלודי ליה בכוליה".

ראשית, נעסוק בהבנת השאלה שמעלה רבה ולאחר מכן נפנה להבין את תשובתו.

1 הגמרא במסכת בבא קמא קז, א מביאה דיון בין האמוראים לגבי פרטי פרשיית שומר חינום. אומר שם ר' חייא בר יוסף שהפסוק "אשר יאמר כי הוא זה" נכתב כאן כ"עירוב פרשיות" למרות שאין זה מקומו. שכן פסוק זה שמדבר על מודה במקצת היה צריך להיות כתוב בפרשיית "אם כסף תלווה" העוסקת בדיני הלוואה (רש"י שם ד"ה "עירוב פרשיות").

ד. שאלת רבה

בקריאה פשוטה של דברי רבה, נראה שהמילים הפותחות את שאלתו: "מפני מה" מציינות לשון בירור. דהיינו, רבה מעלה שאלה "תמימה" המבקשת לברר מהו הטעם מפניו חייבה התורה את המודה במקצת להישבע. אלא שלאחר התבוננות בדברי הגמרא, נראה שלא זו כוונתו רבה בשאלתו, כדלקמן. ראשית, הנחת היסוד הטמונה בבסיס הבנה זו, לפיה מותר לדרוש טעמי המצוות, היא הנחה השנויה במחלוקת תנאים²: ר' שמעון סובר שמותר לדרוש טעמי התורה ואילו ר' יהודה חולק עליו. בנוסף לכך, התשובה אותה נוקט רבה כתגובה לשאלתו, "אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו", כלל אינה מתרצת ומסבירה את הטעם מדוע חייבה התורה שבועת מודה במקצת. מכח קשיים אלו, נראה שצריך להסביר את שאלתו של רבה באופן שונה. הראשונים מסבירים שלרבה הייתה סברא חזקה מדוע מודה במקצת אינו חייב להישבע, ולכן הוא תמה על דין התורה שבכל זאת חייבה שבועה במקרה כזה. מהי בדיוק הסברא שלדעת רבה סותרת את דין התורה? בשאלה זו נחלקו הראשונים, כדלהלן.

שיטת רש"י

רש"י בסוגייתנו (ד"ה "מפני מה אמרה תורה") מסביר את תמיהתו של רבה כך: "ולא חשבו כמשיב אבידה לפטרו שלא כפר בכולו". כדי להבין את דבריו יש להכיר קודם את דינו של משיב אבידה. מקורו של דין זה הוא המשנה במסכת גיטין (ה), (ג). המשנה מונה כמה דינים שנתקנו "מפני תיקון העולם". אחד מהם הוא "והמוצא מציאה - לא ישבע" ומסביר רש"י בגמרא מח, ב (ד"ה והמוצא מציאה) שמדובר במקרה שבעליה של האבידה טוען שהמוצא לא השיב לו את כולה ועל זה אמרה המשנה שהמוצא לא ישבע על החלק בו הוא כופר. הטעם לכך הוא "מפני תיקון העולם", כדי שאנשים לא יימנעו מלהשיב אבידות פטרו אותם משבועה.

מכאן שואל רבה מדוע התורה חילקה בין משיב אבידה למודה במקצת. לכאורה, היה ראוי שגם המודים במקצת יפטרו משבועה, אחרת יעדיפו לכפור בכל התביעה ולהיפטור מן השבועה.

רבים נתקשו בהבנת השוואתו של רש"י בין מודה במקצת למשיב אבידה. רש"י עצמו כתב בהמשך הגמרא בבבא מציעא (ד, ב ד"ה "אינו אלא כמשיב אבידה")

שפטור משיב אבידה משבועה הוא רק תקנת חכמים, ואילו מן התורה גם משיב אבידה היה חייב בשבועה.

הר"ן, בחידושו על המסכת, שם לב לנקודה זו ומיישב אותה בכך שבאמת משיב אבידה פטור משבועה מדאורייתא. ולפיכך תמיהתו של רבה מובנת, מדוע התורה חילקה בין משיב אבידה למודה במקצת.³

ה"נחלת דוד" תמה גם הוא על הסבר זה של רש"י ומנסה ליישב קושייה זו בכיוון אחר. שאלת רבה אינה מוסבת כלפי התורה אלא כלפי חכמים. רבה הבין שמן התורה גם מודה במקצת וגם משיב אבידה חייבים שבועה וחכמים באו לאחר מכן ותיקנו שמשיב אבידה פטור משבועה. על כך הוא תמה, מדוע חכמים החליטו לחלק ביניהם?

אמנם הנחל"ד בעצמו מעלה שני קשיים על הסבר זה. דבר ראשון, מלשונו של רבה "מפני מה אמרה תורה" משמע בבירור שתמיהתו היא על דין התורה ולא על חכמים. בנוסף, מצד הסברא לא שייכת השוואה בין המקרים. רש"י בגיטין (דף נא, ב ד"ה "ורבי אליעזר לית ליה") הסביר שהסיבה שמאחורי תקנתם של חכמים במשיב אבידה היא משום: "דשביק ליה ואזיל", חששם של חכמים היה שהמוצאים ימנעו מלהרים את האבידות על מנת שלא יתחייבו שבועה, אך לא שיגזלו אותן. אדם הנרתע מלהישבע שבועות דאורייתא לא יהיה מוכן לגזול רק בשביל להיפטר מהן, אולם ייתכן שיתיר לעצמו להתעלם מן האבידה כדי לא להביא את עצמו לידי חיוב שבועה. לכן, פטרו חכמים דווקא משיב אבידה. טעם זה כלל לא שייך במודה במקצת, שהרי במודה במקצת ההלוואה כבר נמצאת בביתו של הלווה ואין חשש שכדי להימנע מלהישבע הוא יגזול אותה וכפור בכולה, על כן לא ראו חכמים טעם לפטרו משבועה.

בשל קושיות אלו מסיים הנחלת דוד בהסבר דחוק לשאלת רבה. ידוע ש"לא פלוג רבנן" בתקנותיהם, ואם כן כשתיקנו לפטור משיב אבידה היו צריכים לפטור אף מודה במקצת. תירוץ זה דחוק מצד הסברא ואינו מתרץ כלל את קושייתו הראשונה, הלשונית.

3 באופן פשוט, הר"ן נשאר בקושייה על רש"י, ומביא הסבר משלו. שכן רש"י עצמו כותב במפורש (בדף ד, ב ד"ה "אינו אלא") "וחכמים פטרו את משיב האבידה מן השבועה".

חידושי הרי"מ מסביר את ההשוואה שעורך רש"י בין משיב אבידה למודה במקצת בצורה שונה. אמנם את הסיבה המדויקת לדין התורה אי אפשר לדעת אבל מכל מקום רבה הבין שחיוב השבועה למודה במקצת נועד לטובתו של התובע. על כן שאל, הרי שבועה זו כלל לא תועיל לתובע! במקום שהשבועה תגרום לנתבע להודות, היא עלולה לגרום לו לשקר ולכפור בכל, ואם כן תתפסס המטרה שלשמה תוקנה השבועה. רש"י הסביר את שאלתו של רבה כמבוססת על ההיגיון שבשלו פטרו חכמים משיב אבידה. גם שם מדאורייתא חייב המוצא להישבע אם החזיר מקצת האבידה, אך ראו חכמים שזה יגרום לאנשים שלא להרים כלל את האבדות ועל כן החליטו לפטורם מן השבועה. ואם כן תמה רבה, מדוע התורה חייבה שבועה שהיא כביכול לטובת התובע כאשר בפועל הוא יינזק ממנה?⁴

שיטת תוספות

תוספות למד את שאלת רבה בצורה שונה מזו של רש"י. לדעתו, הסיבה שיש לפטור מודה במקצת משבועה היא משום שיש לו מיגו; הנתבע היה יכול לכפור בכל ובכך להיפטר מן השבועה, מאחר והוא בחר לטעון טענה חלשה יותר והודה שחייב במקצת מהתביעה, יהיה גם כן פטור משבועה.⁵

לכאורה הסברו של תוספות הרבה יותר פשוט מזה של רש"י. מדוע רש"י לא בחר להסביר את הגמרא בדרך זו?

ה"פני יהושע" מסביר שהסיבה לכך נעוצה במחלוקת ביניהם לגבי "מיגו לאפטורי משבועה". רש"י סובר ש"מיגו לאפטורי משבועה לא אמרינן". כלומר, אין לומר שכאשר אדם טוען טענה המחייבת אותו בשבועה, והיה יכול לטעון טענה אחרת שתפטור אותו משבועה, שייפטר מן השבועה. שכן, מיגו מועיל רק לעניין תשלומים

4 אמנם קשה הרי ראינו בהסבר הנחל"ד שישנה הנחה שאנשים לא מוכנים לגזול רק כדי שלא להישבע שבועה דאורייתא. אם כן אין צורך לפטור מודה במקצת משבועה! לכן נראה לומר שהנחה זו נכונה רק לגבי משיב אבידה - אנשים שאין כלפיהם חשד כלל, אולם במודה במקצת אכן קיים חשש שיגולו על מנת שלא להישבע. ומשום חשש זה שואל רבה, מדוע חייבה התורה שבועה שלא תשיג את מטרתה?

5 התוספות מציעים בנוסף, שאולי מכך שהתורה חייבה אותו שבועה ולא פטרה אותו במיגו על סמך הטענה היותר טובה שיכול היה לטעון, נלמד מכאן שלא אמרינן מיגו.

אך לא לשבועות. לעומתו, תוספות סובר שמיגו יכול לפטור משבועה, ולכן הוא יכול לפרש כך את הגמרא.⁶

ה. תשובת רבה

לאחר שראינו הסברים שונים בהבנת שאלתו של רבה אפשר להמשיך ולעיין בתשובתו. את תשובתו של רבה ניתן לחלק לשלושה חלקים: התשובה הראשונה. שאלה נסותרת. ותשובה שנייה.

על פי השיטות ברש"י

"חזקה אין אדם מעיז... אדם מעיז פניו", תשובתו של רבה היא שכלל אין להשוות בין מודה במקצת למשיב אבידה. העובדה שהנתבע בהלוואה מודה במקצת היא לא מפני רצונו הטוב אלא משום שאינו מעז לכפור בכל התביעה שכן "חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו", ולכן התורה חייבה אותו להישבע. לשיטת הר"ן כעת ברור מדוע בחרה התורה לפטור דווקא משיב אבידה, ולשיטת הנחל"ד מובן למה חכמים פטרו משיב אבידה שאין לו חזקה זו כנגדו. על פי הסבר חידושי הרי"מ המסביר את תמיהתו של רבה בכך שהשבועה תפגע בתובע שכן הנתבע יעדיף לכפור בכל, תשובת הגמרא היא שאין חשש שיכפור בכל כיוון שאין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו.

רבה מעלה, שלא במפורש, תמיהה נוספת, "והאי ככולי בעי דלודי ליה... כי היכי דלודי ליה ככוליה". מאחר והחשד של בית הדין הוא שהמודה במקצת מנסה לגזול את החצי בו הוא כופר, אין תועלת בהשבעתו. שהרי "חשיד אממונא - חשיד אשבועתא", אדם החשוד בכך שיהיה מוכן לגזול את חברו כנראה גם יעז להישבע על כך לשקר! מתוך שאלה זו ממשיך רבה ואומר שייתכן שהנתבע מודה במקצת לא משום שהוא מנסה לגזול את חברו אלא מכיוון שכרגע אין לו כסף לשלם. לכן, אין בעיה להשביע אותו שכן לא מדובר בדווקא באדם שקרן. ייתכן שאדם זה רק משתמט, דוחה את הפרעון למועד מאורח יותר. השבועה תרתיע אדם כזה ותגרום לו להודות בכל התביעה ולכן תיקנה התורה שבועה זו.

6 רש"י סובר כך משום שנדמה שכך סוברת התורה. בשבועת השומרים יכול היה השומר לטעון החזרתי לך ולהיפטר. מכך, שהתורה חייבה את השומר בשבועה מוכח שלא אמרינן מיגו לאפטורי משבועה.

שיטת תוספות

על פי שיטת תוספות, שאלת רבה היא מדוע אין כאן מיגו לנתבע שהיה יכול לכפור בכל. על כך עונה רבה "חזקה אין אדם מעיז פניו". כלומר, לא הייתה לו את האפשרות לכפור בהכל, אין טענה יותר טובה שהיה יכול לטעון ולכן אין כלל כאן מיגו ויתחייב בשבועה. השאלה הנסתרת בדברי רבה היא כזו, אם אדם כופר בחצי, מוכח שהוא אדם שמעיז פניו, וכלפיו לא נאמרת חזקה זו. ואם כן, באותה מידה היה יכול לכפור בהכל, וכן יהיה זכאי למיגו! על כן ממושיך רבה "והאי בכלי בעי דלודי ליה", הודאתו בחצי התביעה לא נחשבת לו כהעזה, מכיוון שניתן להסביר את הסיבה שהוא מודה בחצי בכך שהוא רק "אישתמוטי קא משתמיט" עד שיהיה לו את מלוא הסכום. כאשר אדם רק משתמט ודוחה את התביעה הוא לא מחשיב עצמו כרמאי ודבר זה לא דורש ממנו להעיז פניו, מכיוון שכך זוהי טענה יותר טובה מבחינתו, ואין כאן מיגו.⁸

7 תוספות לא מפרש את שאלתו הנסתרת של רבה מצד "חשיד אממונא - חשיד אשבועתא" שכן הגמרא בדף ו, א כבר דנה בכך. ולמסקנתה חשיד אממונא לא חשיד אשבועתא. רבה לא היה שואל רק על סמך ההור"א של הגמרא שם.

8 מעיר תוספות: מאחר וראינו שיש שיקול של "אישתמוטי קא משתמיט" יש לשאול מדוע למודה במקצת לא יהיה מיגו שיכול היה לכפור בכל, הרי גם כפירה בכל ניתן לפרש כ"אישתמוטי"! עונה תוספות שכאשר אדם כופר בכל, אפילו כשהוא משתמט עדיין מצפוננו מציק לו על כך, ולא נוח לו לטעון טענה זו, ולכן אדם יעדיף להודות במקצת מאשר לכפור הכל. מכיוון שכך זו לא טענה יותר טובה מאשר להודות ולכן יש לו מיגו.